

Й. НАДОЛЬСЬКИЙ (Луцьк)

НАЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

Після здобуття незалежності в Україні, в умовах сучасних процесів державотворення значно посилився інтерес науковців до питання шляхів, напрямів та пріоритетів національного відродження. Перед вченими постає важлива проблема визначення оптимального поєднання таких засадничих принципів у розбудові держави, якими є етнонаціональне та громадянське, національна ідея та загальнолюдські цінності. Рух до формування української політичної нації зумовлює особливе зацікавлення проблемами історії формування національної свідомості, відродження та використання своїх

історичних традицій і культурних надбань. Взаємозумовленість спадщини попередніх поколінь і перспектив майбутнього розвитку не викликають сумніву, адже втрата власної держави завжди призводила до придушення або обмеження національної культури, і навпаки, культурне відродження стає запорукою політичного пробудження нації в боротьбі за державність.

Недостатня обізнаність українського суспільства з вітчизняною інтелектуальною спадщиною позначається на низькому рівні національної свідомості широкого загалу, призводить до національного інфантилізму, відсторонення більшості населення від політики, національно-державницьких завдань, нехтування національними цінностями, а відтак – до економічного колапсу, соціальної напруги, зневіри у можливості суспільного прогресу нації.

Процеси подолання цих складних проблем, реалізації науково обґрунтованої української етнополітики, практики державотворення тісно пов'язані із вивченням української націоналістичної першої половини ХХ ст., теоретичного доробку її представників, наукова спадщина яких тривалий час залишалася недоступною фахівцям в зв'язку з їх проукраїнськими націоналістичними та державницькими прагненнями.

Поява в останні десятиріччя наукових досліджень проблем нації та націоналізму, формування і розвитку національно-державницької ідеології, національної ідеї та її складових компонентів (А. Астаф'єв, О. Гринів, Я. Грицак, В. Згурська, Г. Касьянов, І. Кресіна, В. Кречетов, В. Лісовий, В. Масненко, А. Наконечний, О. Панченко, В. Потульницький, Ф. Ференц та ін.) засвідчила звернення вітчизняних вчених до складних наукових питань, які до 1990-х рр. вивчалися лише в діаспорі. Однак започатковане низкою публікацій вивчення концепцій українських націоналістів першої половини ХХ ст., В. Старосольського зокрема, знаходиться лише на початковому етапі та вимагає продовження наукового дослідження.

Тому автор статті ставить перед собою завдання проаналізувати праці Володимира Старосольського, який стояв біля витоків української націоналістичної ідеології, визначити можливості використання зроблених ним висновків для розв'язання важливих проблем сьогодення.

Серед плеяди українських вчених, громадських діячів, які під впливом розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, українських національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. почали активно шукати відповіді на питання чинників націоналізму, етапів формування нації, ролі нації в становленні держави, визначною постаттю був і професор Володимир Старосольський (1878–1942 рр.). Він першим з українських націоналістів ґрунтовно опрацював питання нації як змісту національної держави.

У радянській історіографії постать вченого, котрий був репресований сталінським партійно-тоталітарним режимом, його науковий доробок замовчувалися. Певні напрацювання у висвітленні проблеми зробили історики української діаспори. Так у США в 1991 р. під редакцією Ульяни Старосольської вийшла книга, спеціально присвячена життю і діяльності її батька, – „Володимир Старосольський. 1878–1942 рр.” [1, с. 136]. Сьогодні як найповніше вивчення наукової спадщини українського націоналіста вітчизняною наукою сприятиме розумінню цілісної картини національно-державного відродження в Україні в ХХ–ХХІ ст.

Народився В. Старосольський 8 січня 1878 р. в Ярославі (нині – територія Польщі) в сім'ї бургомистра. Закінчив місцеву гімназію, навчався у Кракові, Львівському та Віденському університетах. У 1903 р. став доктором права, працював адвокатом у Львові. Як правник і особливо адвокат, він користувався визнаним авторитетом у Галичині, був одним із керівників Української соціал-демократичної партії Галичини, її останнім головою у 1939 р. [6, с. 635]

У 1914 р. В. Старосольський обирається членом Головної Української Ради, згодом служить у формуванні українських січових стрільців. Напередодні листопадового перевороту 1918 р. входить до складу таємного Українського Генерального Військового Комітету, що займався підготовкою встановлення української влади в Галичині [2, с. 88]. Активно включається у боротьбу за українську державність, стає заступником міністра закордонних справ в уряді УНР І. Мазепи, сформованому в серпні 1919 р. [8, с. 49]. Після поразки національно-визвольних змагань, у 1920 р. В. Старосольський переїздить до Відня, де розпочалося його життя в еміграції.

У Відні вчений повернувся до наукової та викладацької роботи, одночасно працював над книгою, яка стала найвизначнішою працею його життя – „Теорія нації” (м. Відень, 1922 р.). Незабаром виходять його праці: „Національний і соціальний момент в українській історії” та „Держава та політичне право” [9, с. 3033].

Під час еміграції український націоналіст працював у Вільному українському університеті в Празі. Згодом став професором Української господарської академії у Подебрадах, де продовжив наукову роботу [11]. Але в 1928 р. В. Старосольський залишає Західну Європу і повертається до Львова. Тут розгортає активну адвокатську діяльність, будучи членом адвокатської палати у Варшаві (1928–1939 рр.), викладає юриспруденцію у Львівському університеті. З встановленням у Західній Україні більшовицької влади одним з перших визнається новою владою „ворогом народу” і зазнає репресій. Його життя закінчилося 25 лютого 1942 р. на засланні у Сибіру.

Найкращою науковою працею В. Старосольського, крім двотомної монографії „Держава і політичне право” (Подебради, 1923–1925 рр.), є „Теорія нації” (Відень, 1922). Гостра дискусійність національного питання у політичній практиці кінця вимагала теоретичного осягнення та з'ясування природи нації в її генетичному розвитку і сучасному стані. Ґрунтуючись на аналізі українського історичного досвіду, дослідження вченого разом з тим спрямовувалося в українську перспективу і було розраховане на застосування в той момент, коли Україна матиме шанс стати однією із світових національних держав.

Розмірковуючи над феноменом нації В. Старосольський звертається до з'ясування чинників, що впливають на процес її формування. Важливими компонентами процесу націоналізму український дослідник вважав мову, культуру, територію. Так, спираючись на висновки антропогеографії та історії, В. Старосольський, доводив, що територія, маючи чітко означену якість, викликає в конкретних умовах постання усіх інших національних прикмет. Кожна нація повинна мати власну територію, щоб бути нацією. Але в цьому відношенні територію не можна поставити в одну площину з іншими ознаками нації. Територія для нації має практичний характер і зв'язок тут не абсолютний. Про це свідчать непоодинокі приклади: євреї,

цигани, численні діаспори. Переселення нечисленної нації на іншу територію або розсіяння по світу, на думку В. Старосольського, не веде до втрати нею власної національної ідентичності. Значить, територію слід вважати „тільки додатковою прикметою, яка не сама, але як додаток до інших, складає ество нації” [10, с. 25–26].

Але на процес формування нації має вплив не лише територія. До визначальних чинників націотворення український вчений відніс і культуру. Культура – це свого роду мірило своєрідності й вартості нації. Ступінь поширення і, головне, поглиблення культури в масах – це одна із передумов перетворення спільності в націю. Розуміння нації як культурної індивідуальності має давню історичну традицію. Хоча таке розуміння є неоднозначним. По-перше, це пов'язано з самим поняттям сутності культури. По-друге, в одній нації можуть перехрещуватися різні культурні впливи, однак це не веде до виникнення різних націй.

З цього приводу В. Старосольський, наводить такий приклад: „Для українців Збруч і Карпати становлять межі, по яким на протязі довгого часу витворювалися відмінні культурні типи. По мимо всього від'ємного практичного значення для нації, ніхто однак не може на сій основі признати існування трьох українських націй” [3, с. 23].

Окрім цього, вчений доводить існування значного впливу соціальної диференціації суспільства на поділ культурної єдності. Класова спільність у культурному відношенні, на думку націолога, буває сильнішою, ніж національна. Так, феодално-родова аристократія, з її однаковим способом думання та відчуття, одною спільною мовою, побутом, кодексом життєвої моралі та звичаю утворювала спільність, яка об'єднувала своїх членів значно сильніше, ніж їхні національні суспільства. Виходячи з цього, В. Старосольський стверджує, що „боротьба націй веде до зближення їх у галузі культури, водночас культурна схожість не може бути джерелом того суспільного об'єднання, яким є нація”. Дослідник наводить переконливий приклад: „Українське громадянство, зближене культурно до поляків Галичини, все представляє у відношенні до них непримиримий напрям, а зближена культурно до москалів, Придніпрянщина такий же напрям щодо Росії” [10, с. 42].

Рівень розвитку національної культури є однією з основних передумов розвитку суспільства. Відомий іспанський дослідник Хосе Ортеґа-і-Гасет вважає, що головним націотворчим чинником є не тільки минуле і сучасне (тобто не тільки історія і культура), але й проект майбутнього буття [5, с. 46]. Тобто, засвоєння етносом власної культури є важливою передумовою його діяльності, але цього не достатньо. Повинна бути ще певна ідея, мета. Це так звана національна ідея, яка є імпульсом і стимулом розбудови нації.

Український націолог не обійшов увагою і мовні проблеми. Безперечно, мова становить один з найважливіших засобів для об'єднання, але не завжди забезпечує це саме об'єднання. Тому і теорія, за якою мова становить сутнісну ознаку нації, належить до найбільш поширених. Це є природно з огляду на велике значення мови в житті нації, на те, що мова відіграє роль об'єктивного зовнішнього критерію, який свідчить про існування нації. Так Челлен писав: „Коли можна вважати процес творення нації покінченим так, що нація доспіла до особистості? Відповідь знову можна шукати по об'єктивному, як і суб'єктивному боці. Перше звучить: тоді, коли дотичній народній групі повелося створити власну мову. Тут показується зв'язок між національністю і мовою в новому світлі: як причина та наслідок. Коли отже акліматизація дійшла до того, що колишній німецький говір можна знайти як голландський, а кастильський як португальський, тоді маємо певний знак, що нові нації вирішилися. Головно знову з практичних причин, але теж шукаючи за об'єктивним критерієм нації підносять правники та практичні політики мову до значення рішачого чинника” [10, с. 24].

Між тим, В. Старосольський, заперечуючи цю думку, вказував, що „зв'язок між нацією і мовою не є необхідним, як між причиною і наслідком” [10, с. 24]. Важливим є зауваження вченого про те, що „не завжди самостійна мова рішала про утворення нації, але й навпаки – держава” [10, с. 25].

Можна погодитися з українським націологом, що своя власна мова (мова, що не є спільною з іншими націями) не є обов'язковою ознакою нації, і що нація може існувати, не маючи власної мови. Дійсно, ця ознака не є обов'язковою, але не завжди. Однак відповіді на питання, чи може існувати якась конкретна нація, коли втратить свою власну мову, не можемо з певністю: може існувати, а може й зникнути. Зникнути вона може за відсутності якогось іншого об'єктивного чинника, який би міг відіграти роль втраченої мови. Але, як наголошував вчений, втрата мови може призвести до відхилення у національній свідомості (яка в свою чергу є не менш важливим чинником об'єднання нації).

Науковий доробок української націології є досить продуктивним щодо дослідження національної ідеї, національної свідомості загалом та її історичного компоненту. Слід сказати, що між національною свідомістю і національною ідеєю існує прямий зв'язок. „Національна ідея формує смислові центри національної свідомості, і, навпаки, національна свідомість визначає життєздатність і перспективність національної ідеї” [4, с. 11].

Найбільш ґрунтовний механізм трансформації національної свідомості (як усвідомлення нацією своїх політичних інтересів, насамперед здобуття власної держави) в державотворчих та націотворчих процесах простежено в „Теорія нації” В. Старосольського. Тому аналіз розуміння ним національної ідеї дає нам змогу зробити висновок, що ці ідеї мають, безперечно, сучасну екстраполяцію на націотворчі процеси в українській державі.

В. Старосольський підкреслює, що суспільна ідея є тільки думкою. В ній дістають певної форми виражені бажання, устремління, домагання, тобто це поняття динамічного змістового навантаження. Свідома думка відіграє другорядну роль у суспільній творчості. І це підтверджує питання про мету держави. „Очевидно, чиста логіка не була будівничим держави. Її зродили поодинокі, конкретні цілі, не зв'язані логічно підчиненням під одну досі не виявлену найвищу. Поодинокі іноді суперечливі між собою ідеї, давали почин до поодиноких суспільних рухів, яких вислідом була держава. Ясно, що се тільки теоретизуюча думка, хоча вложити раціональний зміст в події, які з більшим правом можна зрозуміти як ділення стихійні, арраціональні. Не можна забувати, що держава є найбільш раціоналістичним суспільним твором. Ні один інший не має за собою стільки передуманої, відомої людської діяльності як держава” [10, с. 7].

На думку вченого, ідея як соціологічний феномен має низку характеристик. По-перше, це її арраціональне підґрунтя, стихійне бажання, психологічний момент. По-друге, раціональні засоби. Взаємозв'язок між цими обома компонентами „залежить від різних обставин, від предмету, від духового розвитку осередку, від даного настрою і т. д., але все виступають

ідеї або момент, раціональний та аіраціональний" [5, с. 316]. Суспільну ідею мислитель вважає одним з найважливіших засобів „для пізнання прояву, який виступає під її формою" [10, с. 8–9].

Розуміння національної ідеї як суб'єктивного морального чинника покладено в основу тлумачення В. Старосольським сутності національної свідомості, як головної націотворчої ознаки.

Слід зазначити, що український націолог у розумінні сутності нації виходить якраз із психологічної концепції. Він заперечує визначальну роль таких чинників, як територія, культура, антропологічні особливості, історичні традиції. Останні мають, звичайно, певне значення у націотворчому процесі. Проте ці ознаки можуть бути відсутніми в деяких націях. На його думку, тільки „свідомість і воля – складають основу нації”.

Нація як згуртування людей, група, суспільство в широкому значенні цього слова твориться волею. „Воля (в найширшому розумінні) се той чинник, який означену спільність людських одиниць перетворює в гуртову цілість, в суспільство” [10, с. 31].

Однак визначення нації як суспільства і менш загальне означення волі як суспільнотворчого чинника ще не є вирішенням питання про сутність нації, оскільки воля може бути стихійною і свідомою. Стихійна воля творить суспільство і спільноту, друга – державу, спілку. „Спілка, се суспільство, в основі якого лежить не стихійна, а свідомо воля. Її джерелом є не внутрішня, психічна склонність учасників, але воля, яка стремить свідомо до значеної цілі. Спілка може бути напхнута примусом. І тоді воля учасників спілки належати до неї не тратить раціоналістичного характеру: вона мотивована переконанням про кінченість коритися перед примусом. Оскільки ті, хто покидає примус зуміє дякуючи своєму авторитетові, витворити не тільки переконання, але й стихійну волю оставити в спілці, оскільки спілка стає спільнотою” [10, с. 34]. Відтак нація має своїм творчим чинником стихійну волю. Тому вона є спільнотою, оскільки стихійна воля, яка творить національну спільноту, не має цілком визначеної мети, вона повністю обіймає націю, і тому не має обмежень, зокрема й часових, на чому наполягають теоретики-модерністи.

У нації свідомість може досягти різного ступеня розвитку, а воля виявляє чимало суперечливостей. Як наслідок маємо внутрішні конфлікти, розбрат, партійництво, громадянську війну.

В. Старосольський визнає другорядність об'єктивних ознак нації. В зв'язку з цим важко не погодитися з думкою вченого, який писав: „що ані ніяка з них сама, ані усі, чи деякі з них не дають істоти нації. Пояснення самої істоти нації треба шукати поза ними” [10, с. 27]. Отже, саме національна свідомість виявляється в ірраціональній площині і справляє вирішальний вплив у цьому процесі. Навіть економічні інтереси не є безпосередньою причиною творення нації. „Тільки там, де на тлі викликаної економічними противенствами боротьби витворилася відповідна психологія, стихійна воля становить зв'язну цілість – спільноту, тільки там виникла нація. Вона виникає на тлі економічних інтересів, а не як їх безпосередній вислів” [7, с. 104].

Таким чином, називаючи і характеризуючи ознаки нації, український дослідник першої половини ХХ ст. все ж визнав домінуючість і визначальність у процесі формування нації національної свідомості та волі. В такий спосіб В. Старосольський у своїй книзі обґрунтував погляд на націю як на „уявлену спільноту”, на півстоліття випередивши теоретичні досягнення класиків цього жанру 1970–1980 рр. – Мирослава Ґроха, Ернеста Ґельнера, Бенедикта Андерсона тощо.

Дослідник став піонером у царині національних досліджень. В. Старосольський вивчав феномен, який називається нацією, намагався з'ясувати її сутнісні характеристики, чинники формування. Про складність проблеми, яка аналізувалася дослідником свідчить той факт, що й сьогодні в науці не склалося загальновизнаного тлумачення такої спільності людей, якою є нація. Висловлені вченим ідеї не втратили своєї актуальності для сучасних процесів націотворення в українській державі. Теорія нації В. Старосольського, його підхід до трактування феномену нації, як важливого чинника самоутвердження і самоусвідомлення етнічної спільноти, зберігає наукову значимість і в контексті сучасних політологічних досліджень.

Глибоко наукові висновки вченого підтверджуються реаліями ХХ ст., яке стало, крім інших багатогранних виявів у різних сферах буття людства, епохою могутньої ходи нації до свого самовизначення, утвердження національного чинника як чи не найголовнішого в долі особи, суспільства, людства в цілому.

1. Жерноклеєв О., Чайківський І. / Володимир Старосольський: політичний портрет // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 135–150.
2. Кресіна І. Свідомість і воля – основа нації / І. Кресіна // Розбудова держави – 1998. – № 1–2. – С. 85–92.
3. Кресіна І. Свідомість і воля – основа нації / І. Кресіна // Старосольський В. Теорія нації. – К. : Вища школа, 1998. – С. 3–23.
4. Кресіна І. Українська ідея та національна свідомість: адекватність, мрія чи вигадка / І. Кресіна // Схід. – 1997. – № 5. – С. 10–16.
5. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз) : Монографія / І. Кресіна. – К. : Вища школа, 1998. – 392 с.
6. Кресіна І. О., Згурська В. Л. Володимир Старосольський / І. О. Кресіна, В. Л. Згурська // Політологічний енциклопедичний словник. – К. : Генеза, 2004. – С. 635–636.
7. Масненко В. Проблема національної свідомості в українській зарубіжній історико-політичній науці 1920-х років / В. Масненко // Етнічна історія народів Європи. 36. наук. праць : Вип. 11 / Ред. кол. : А. Г. Слюсаренко, І. Ф. Курас та ін. – К. : Унісерв, 2001. – С. 103–109.
8. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 рр. / І. Райківський // Галичина. – 1998. – № 1. – С. 44–62.
9. Старосольський В. // Енциклопедія українознавства : Словникова частина / Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові / В. Кубійович (ред.). – Репр. відтворення вид. 1955–1984 рр. – Л., 2000 – Т. 8. – С. 3033.
10. Старосольський В. Теорія нації / В. Старосольський. – К. : Вища школа, 1998. – 157 с.
11. Чорновол І. Володимир Старосольський – фундатор української політології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gazeta.lviv.ua>.

SUMMARY

Nadolskij Y. NATIOLOGICAL RESEARCHES OF VOLODYMYR STAROSOLSKIJ

The article presents the analysis of methodological principles of the theory of nation, which belong to Volodymyr Starosolskij – one of the founders of Ukrainian natiology of the first half of XXth century. The essence and the basic issues of the theory are defined: features of national community, factors of natiogenesis, correlation between the processes of nation and state formation, stages. In the article there have been defined those historical-political ideas of the Ukrainian scholar, which according to the author's view, keep being relevant nowadays for the practice of present-day state formation in Ukraine.